

Publicerad i GP 5/3 2013

Lennart Samuelson

Stalins skugga splittrar Ryssland

Churchill, Roosevelt och Stalin vid Jaltakonferensen 1945

SKRIBENTEN

Lennart Samuelson är ekonomhistoriker och forskare på SITE vid Handelshögskolan i Stockholm. Han var 2010-11 Waernsk gästprofessor på Institutionen för historiska studier vid Göteborgs universitet. Tillsammans med Vladimir Chaustov har han skrivit *Stalin, NKVD and the Repressions, 1936-1938* som utges på Yale University Press.

I dag är det 60 år sedan Stalin dog. Historikern Lennart Samuelson skriver om hur diktatorn kastar sin skugga över debatten om 1900-talets historia i Ryssland.

Den 5 mars har sedan några år tillbaka kommunister av olika schatteringar hållit minnesmöten om Stalin och lagt ner kransar vid hans grav i hedersnekropolen bakom Leninmausoleet på Röda Torget. Den som i dag går in i en bokhandel i vilken större stad som helst i Ryssland slås direkt av att på avdelningen historia står tjugotals volymer om Stalin och den period i Rysslands historia som bär hans namn.

En flyktig iakttagelse kan tolkas som att Stalin skulle ha rehabiliterats. Inget kan dock vara längre från sanningen. Stalin är mer än någon annan personlighet i Rysslands långa historia föremål för hårda tvister som återspeglas i bokfloden, tevedokumentärer och debatter på internetfora. Man kan tala om två motsatta poler i det kraftfält av historiska minnen som Stalin genererar ännu sextio år efter sin död.

DEN ENA POLEN är centrerad kring Ryska Federationens kommunistiska parti KPRF och som omges av mindre sekter längre ut i extremvänstern. Partiledaren Gennadij Ziuganov har till skillnad från andra före detta kommunister i Östeuropa inte knutit an till socialdemokratin. Han håller inte ens fast vid de uppgörelser med Stalins skräckvälde som gjordes på 20:e partikongressen 1956 av

Chrusjtjov och än mindre vid de avslöjanden som kom fram under Gorbatjovs glasnost. Tvärtom är Ziuganovs bok *Stalin och samtiden* ett långt försvarstal för Stalins agerande från mitten av 1920-talet och framåt. Det enda medgivandet från KPRF:s sida om att Stalin begick fel gäller de blodiga utrensningarna av partiets kadrer, intellektuella och hundratusentals oskyldiga vanliga medborgare under den stora terrorn 1937-38.

Det återstår att se om KPRF:s val att knyta an till Stalinkulten på sikt kommer att gynna eller motverka partiet. Förmodligen pekade attitydundersökningar vid sekelskiftet på att det fanns marginalväljare att vinna genom att partiet rehabiliterade Stalin.

På 1990-talet fanns blott marginella grupperingar med en uttalad prostalinistisk agenda. Det fåtal rehabiliterande bokverk om Stalin som gavs ut var kompilationer, endera av Stalins tal och skrifter (*Kamrat Stalin har ordet*) eller sammanställningar av vad statsmän och politiker i väst som Winston Churchill, Charles de Gaulle och andra skrivit uppskattande om Stalin.

Men gallupundersökningar noterade efterhand en i jämförelse med perestrojkatiden mer positiv minnesbild hos de tillfrågade om sovjettiden i allmänhet och — paradoxalt kan det tyckas! — om Stalineran i synnerhet. Den ansedde författaren Vladimir Karpov (1922-2010) kände tydligen av dessa opinioner. År 2003 gav han ut sin panegyrik *Generalissimus*. Titeln till trots behandlar den populärt skrivna boken Stalins hela liv och har tryckts i stora upplagor fram till i dag. Karpov var krigsveteran och hade utsatts för repressalier på 1940-talet men sedan rehabiliterats innan han debuterade som författare. Hans tendentiösa Stalinbiografi blev uppmärksammas i den historiska fackpressen endast av det skälet att han smugit in två uppenbara falsifikat. Det ena dokumentet påstods vara en överenskommelse från hösten 1938 (ett år före Ribbentrop-Molotovpakten!) mellan Gestapo och NKVD om att med gemensamma ansträngningar bekämpa den "internationella judendomen". Det andra "dokumentet" som återgavs i faksimile var en sammanställning som inrikesminister Lavrentij Beria skulle ha skickat till Stalin för att visa att flertalet av de avrättade "folkfienderna" var av judisk nationalitet. Rysslands ledande specialist på 1930-talet, Viktor Danilov, hörde till dem som samma år som *Generalissimus* utkom kunde pulverisera de märkliga slutsatser som Karpov byggde på sina fabricerade "dokument".

SPÅREN EFTER KARPOVS klumpiga hyllningsskrift togs uppenbarligen till varnagel av andra prostalinistiska populärhistoriker. Deras skrifter med talande titlar som *Stalin inför pygméernas domstol* och *Det godas imperium* (underförstått i polemik mot president Ronald Reagans benämning "Ondskans imperium") har i stället valt att polemisera mot de överdrifter och förenklingar som under det kalla kriget fanns såväl i Chrusjtjovs uppgörelser 1956-64 som i Solzjenitsyns och andra dissidenters dokumentära eller skönlitterära verk. Udden riktas likaså ofta mot västliga historiker som Robert Conquest, vars *Den stora terrorn* utkom i Sovjetunionen först 1990 och återspeglade den tidigare gängse uppfattningen bland västhistoriker om Stalins terror och Gulag.

POPULARISATORER SOM ARSEN Martirosian och Igor Pychalov har således gjort lättvunna vidräkningar med de liberala Stalintolkningar som var dominerande i Ryssland fram till mitten av 1990-talet. Båda knyter an till de arkivdata om Stalins beslutsfattande som forskningen redovisat sedan dess. Martirosian gör hårdragna tolkningar i sitt flerbandsverk *100 myter om Stalin*. Pychalov resonerar polemiskt mot alla och envar i sina böcker *Förtalet mot Stalin, Varför lät Stalin deportera hela folk?* och *De allra fräckaste myterna om Stalin*. Dessa och flera andra populärhistoriker försöker inte bara att med väl etablerade fakta förklara Sovjethistorien, vilket är en självklar uppgift. De hyser också en simpel klockartro till Stalins egna motiveringar och rättfärdigar med hans argument även de grövsta brott som tvångskollektiviseringen och massavrättningarna av sociala och etniska grupper på 1930-talet. De diskussioner som idag förs i kommentarsfälten på internet kring radio- och teveprogram vittnar om att denna typ av prostalinistiska resonemang och synsätt har vunnit tilltro bland stora grupper.

DEN ANDRA POLEN i Stalindebatterna utgörs av Rysslands yrkesverksamma nutidshistoriker. De har fokuserat på forskning i arkiven och på spridning av resultaten i avhandlingar, artiklar och monografier. Med undantag för bästsäljare som Roy Medvedevs klassiska *Till historiens domstol* utkommer dessa seriösa verk i begränsade upplagor på några hundra exemplar.

Mot bakgrund av denna akademiska isolering beslöt för några år sedan Andrej Sorokin, chef för det ledande historiska förlaget Rosspen (Ryska politiska akademien) att satsa på ett konferens- och bokprojekt som skulle bilda en solid motvikt mot de prostalinistiska strömningarna. Man har hittills ordnat fem stalinism-konferenser om teman som repressionen på landsbygden, terrorn mot specialister och intellektuella samt tvångsarbetets ekonomiska betydelse. Ett redaktionsråd tillsattes för att föreslå skrifter från universitet i Västeuropa och USA om stalinismen för översättning till ryska. Tidigare hörde det till undantagen att västliga historikers verk översattes till ryska; på sovjettiden var det nomenklaturans privilegium att läsa sådana i piratöversättningar för att offentligt kunna fördöma "borgerliga historieförfalskningar om Sovjet".

Rosspen stimulerade historiker från alla delar av Ryssland att skriva om Stalinepoken. Målet har uppnåtts med drygt hundra volymer i serien Stalinismens historia. Bland de många ryska historiker som bidragit i serien kan nämnas Oleg Chlevnjuk, Oleg Leibovitj och Sergej Krasilnikov som gjort detaljerade studier av Stalins maktapparat, repressionens mekanismer och de sociala omvälvningarna på landsbygden. Rosspens projekt stöds av President Jeltsin-fonden vilket möjliggjort att varje bok i serien skickats gratis till samtliga ryska universitetsbibliotek och lärarhögskolor. I de flesta välsorterade bokhandlar återfinns även Rosspen-seriens verk sida vid sida med de nämnda hyllningsskrifterna till Stalin.

Tack vare att arkiv i Ryssland blivit tillgängliga för forskare från väst och inte förbehållna ett fåtal betrodda inhemska historiker har många andra internationella projekt om Stalinepoken genomförts. I dag har det ryska historikersamfundet en solid kunskapsbas såväl av tidigare slutna arkivsamlingar som av strömningar i den internationella Stalinforskningen. Det återspeglas i historieläroböcker som används i årskurserna 9-11 (motsvarande svenska gymnasiet).

KRING DEN STÖRSTA högtidsdagen, Segerdagen den 9 maj, har ofta direkta hyllningar till Stalin smugit sig in, även om presidenterna Putin och Medvedev varit noga med att distansera sig från dylika inslag. Även om enstaka politiker emellanåt efterfrågar en "entydig historieskrivning" och trots att president Medvedev i maj 2008 skrev under en ukas "mot historieförfalskningar som är till skada för Ryssland" värjer sig yrkesverksamma forskare lika väl som historielärare mot en klavbindning av hur landets 1900-talshistoria ska skildras.

Vad gäller Stalin som historisk gestalt kommer förhoppningsvis landets yrkeshistoriker med sina allt grundligare insikter om stalinismens uppkomst och dystra konsekvenser att överbrygga avståndet till den prostalinistiska, förskönande litteratur och vildvuxna bloggofär som hittills frodats, oberörd av den kritik som experterna sinsemellan uttalar mot den ryska vänster som vill återuppväcka idoliseringen av Stalin från "personkultens" dagar.

Lennart Samuelson

Se även Per Leander, ["Stalinkulten är bara en myt, skapad i Väst"](#) – som refererar ett föredrag som Samuelson höll om samma ämne i på ABF i Stockholm den 5 mars 2013.